

ATTE JONGSTRA

KLINKENDE IKKEN

BEKENTENISSEN VAN EEN ZELFONTWIJKER

UITGEVERIJ DE ARBEIDERSPERS
AMSTERDAM · ANTWERPEN

O wonder en verrukking! O prachtig evenwicht!
De klinkende ikken spatten van ons allen af.
Arno Breekveld

Er is een groot verschil tussen mijzelf en mijzelf.
Augustinus

Wat ik zeggen wil is dus dat ik drie mensen ben.
Charles Mingus

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij een werkbeurs van het Fonds voor de Letteren.

Copyright © 2008 Atte Jongstra

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam. *No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam.*

Omslagontwerp: Nico Richter
Omslagfoto: [???? volgt]

ISBN 978 90 295 6629 2 / NUR 321
www.arbeiderspers.nl
www.privedomein.info

OVER MIJN NAAM

Vrij naar Vasili Rozanov

Je zou er na vijftig jaar toch eens aan gewend moeten zijn, maar de naam van mijn familie komt me nog steeds belachelijk voor. Ik krijg een heel vreemd gevoel als ik onder een krantenstuk of op de omslag van een boek de naam Jongstra zie staan. Ik heb geprobeerd er overheen te komen door de hoofdpersoon van een roman (*De tegenhanger*, 2003) mijn naam te geven.¹ Het hielp niet. Heette ik maar Van der Linde, Oosterbaan, Roorda van Eysingha of gewoon De Leeuw.

Ik las eens een stuk in een oude krant waarin iemand voorkwam die werd aangeduid met ‘Veldwachter Jongstra’. Natuurlijk, dacht ik. Alle veldwachters heten Jongstra en daarom moeten alle Jongstra’s veldwachters zijn. Wat kunnen mensen met zo’n achterlijke naam anders worden dan veldwachter? Mijn grootvader en zijn broer waren het allebei. Mijn vader was weliswaar onderwijzer, maar in ons dorp was dat tevens een soort hulpagent, een nevenfunctie die hij met verve vervulde.

Ik heb altijd gedacht dat er maar heel weinig mensen Jongstra heten. Dat was in mijn ijdele dagen. Van De Jong, Jongma, Jongema heb je er heel veel, maar Jongstra – nee. Ik zat eens op een veiling en had al enkele pakketten boeken gekocht. Bij een ander gewenst lot verloor ik bij het bieden.

‘Welke naam mag ik noteren?’ vroeg de veilingmeester.

‘Jongstra,’ riep de gelukkige koper.

Ik stond verbijsterd op: ‘Dat kan niet, zo heet ik!’

Klaterend applaus.

Zoiets doet je voelen dat je Jongstra heet.

Het is verschrikkelijk een naam als de mijne te moeten dragen, terwijl ik denk dat iemand als Harry Mulisch altijd verrukt is geweest van zijn naam.

Het beeld van een boekwinkel met in de etalage *De Werken van Atte Jongstra* is eenvoudigweg lachwekkend. *Verzamelde gedichten van Atte Jongstra?* Ondenkbaar. Wie wil zulke gedichten lezen? Met pseudoniemen goochelen heb ik heus gedaan, ik ben echter altijd weer bij Jongstra teruggekomen. Macht der gewoonte? De kracht van dat ene, ellendige feit dat ik Jongstra heet? Ik kon er hoe dan ook niet tegen op.

Deze naam is dus de mijne. Daar komt mijn miserabel uiterlijk nog eens bij. Wat heb ik als jongen in de schooltoiletten vaak voor de spiegel gestaan en bittere tranen gestort. Een rooie kop. Een onaangenaam gezicht, glimmend (niet droog). Mijn haar als in een helm op het hoofd, als een dicht bos veren;² ik zou later nog eens het scheldwoord ‘helmcasuaris’ toegeslingerd krijgen. Ik smeerde er vet in, maar het wou zich niet neerleggen. Absurd, nooit zoiets bij anderen gezien. Dan ging ik naar huis om er onmiddellijk in een spiegeltje te kijken.

‘God, wie zou van zo’n lelijke kop kunnen houden?’

In de spiegel zag ik met mijn ontstoken ogen natuurlijk mijn uitdrukking, glimlach, charme, noch de dingen die men gewoonlijk ‘het leven in een gezicht’ noemt. In mijn hart dacht ik: da’s dan duidelijk. Vrouwen zullen nooit van mij houden, niet eentje.

¹. Ik liet deze hoofdpersoon zelfs overlijden en maakte van diens dood gewag door middel van een aanplakbiljet.

². ‘Ik draag geen helm met vederbos’ – W. F. Hermans.

Wat blijft je dan over? Ik kon me alleen maar in mezelf terugtrekken en voor mezelf gaan leven. Niet als egoïst – mijn vader noemde me zo, keer op keer, jaar in jaar uit. Nee, in geestelijke zin. Zoals Rudi Carrell, die de laatste zieke weken van zijn leven niemand meer wilde zien: ‘De laatste meters van je levensweg leg je alleen af...’

Ik bereidde me daar liefst al eerder op voor. Als kind al was ik veel alleen, zo is het altijd gebleven. De naam Jongstra heeft me hier zeker bij geholpen. Ik kan eraan toevoegen dat ik vanaf mijn jeugd heb gehouden van stomme kleren. Liefst gescheurd, afgedragen, versleten. Nieuwe kleren zaten altijd te krap, ik voelde me beklemd. Hetzelfde met schoenen en laarzen, hoe ouder hoe beter (ik loop al vijftien jaar op Zweedse marineschoenen uit 1940, ik heb er vijf paar van). Alle gevoel voor uiterlijke vormen is mij vreemd, ik ben een vaatdoek. Een en al geest, teruggetrokken, lijdend voorwerp van mezelf. Het lijdende en ontvankelijke in mij heeft zich ontwikkeld tot een diepte, die ik bij niemand anders ooit heb aangetroffen. Dit allemaal dankzij mijn vodden en ouwe zolen, en uitgerekend de naam Jongstra.

Toen ik I. ontmoette viel ze voor mijn ontvankelijkheid en de uitdrukking op mijn gezicht. Heel gek. Ik zag er wel uit als een vod, zei ze en ze stak me meteen in de nieuwe kleren. We zijn getrouwd, en officieel heet ze nu dus ook Jongstra. Die naam heeft ze nog nooit gebruikt. Gewoon haar meisjesnaam gehouden. Begrijpelijk. Het gebeurt dat ze trekjes van de veldwachter in me ontdekt. Doe daar maar eens iets aan! Soms klaagt ze dat dat ik zo teruggetrokken ben, zo weinig met haar deel. Wat kan ik er aan doen? Ik mag dan getrouwd zijn, je blijft toch een Jongstra.

Zo iemand moet een heel boek lang het onderwerp spelen? Ik had het al over weinig zelfvertrouwen – dat probeer ik toch zoveel mogelijk te verbergen. Ik denk dat dat een familietrekje is: de vlucht vooruit. Aan een aarzelende veldwachter heeft de gemeenschap immers niets, een veldwachter grijpt in. Uit wat ik over mijn grootvader heb gehoord moet ik opmaken dat hij daar bijzonder goed in was. Zelf heb ik hem niet Tinend, hij stierf acht jaar voor mijn geboorte aan builuitbraak – het zou lymfeklierkanker kunnen zijn. De vlucht vooruit gaat ongeveer zo in z’n werk. Ik blijf teruggetrokken, thuis, achter mijn computer zitten en stuur mijn taal de wereld in. De woorden moeten het doen.

Maar waar haal ik de taal vandaan om van mij een bijzonder mens te maken? Het is tenslotte mijn taal die me van anderen moet onderscheiden. Hoe zouden andere autobiografen dat hebben opgelost? Jean-Jacques Rousseau is met zijn *Confessions* (1782) een van de beroemdste autobiografen uit de literatuur. Hij had geen gebrek aan zelfvertrouwen, zo blijkt uit zijn knallende opening:

Ik ga iets ondernemen wat nooit eerder is gedaan en wat, als het eenmaal is uitgevoerd, niet zal worden nagevolgd. Ik wil aan mijn medemens een mens laten zien zoals hij werkelijk is en die mens, dat ben ikzelf. Enkel en alleen ikzelf. Ik ervaar mijn eigen innerlijk en ik ken de mensen. Ik ben niet gemaakt als enig ander mens die ik heb ontmoet. Ik durf zelfs te geloven dat ik niet gemaakt ben als enig ander mens ter wereld.

Als Rousseau ben ik gemaakt noch geworden. Mijn familie heeft drie generaties geleden weliswaar haar wortels uit de karige grond van het calvinisme getrokken. De H. Hermandad hoort immers strikt onpartijdig te zijn.³ Maar je niet boven het maaiveld verheffen, je niet buiten de wijngaard des Heren begeven, géén ijdelheid der ijdelheden, al die calvinistische spreuken hadden ons familiewapen kunnen sieren, als we tenminste van adel waren geweest.

³. ‘Wie zal ontkennen dat duivels en dienders een en hetzelfde beroep uitoefenen? Goed beschouwd zijn wij uit op verdoeming en dat zijn de dienders ook. Wij zorgen dat er ondeugden en zonden op de wereld zijn en dienders wensen en bespoedigen hetzelfde met meer ijver, want zij hebben het nodig voor hun levensonderhoud.’ – Quevedo.

Ook ik ervaar mijn eigen innerlijk niet als uniek. Ten minste een van mijn ikken ziet in mij een heel gewone man, de harde werker, de typische ambachtsman.

Rousseau had zich in die eerste alinea trouwens wel met een probleem opgehadeld. Hoe, in welke termen, moet je iets volstrekt eenmaligs beschrijven? Is daar eigenlijk geen nieuwe, even unieke taal voor nodig? Rousseau heeft zich dat gerealiseerd, wat ik op zich heel uniek vind. Uit de archieven zijn enkele ontwerpen voor zijn *Confessions* tevoorschijn gekomen. Ik vond ze terug bij Arnold Heumakers in zijn essaybundel *De schaduw van de vooruitgang* (2003). Rousseau zegt het zelf:

Voor wat ik te zeggen heb, zou ik een taal moeten uitvinden⁴ die even nieuw is als mijn onderneming, want welke toon, welke stijl moet ik nemen om die immense chaos te ontwarren van zo verschillende, zo tegenstrijdige, vaak zo levendige en soms zo sublieme gevoelens waardoor ik onophoudelijk werd beroerd?

Ook ik heb een paar dingen opgediept die zich binnen mijn persoon slecht laten rijmen. Maar een nieuwe taal uitvinden... Ik zou het niet kunnen. Rousseau deed het trouwens evenmin.

Mijn onderneming in dit boek is een vlucht vooruit. Ik doe alsof ik over voldoende zelfvertrouwen beschik om mijn privé-domein open te stellen. Op het gevaar af dat de lezer roept: 'Idioot! Je had beter veldwachter kunnen worden.'

⁴. 'Als eerste heeft hij de gevaarlijke samenballing ervaren van ego en taal, het "nieuwe verbond", waarin de mens zichzelf tot taal maakt.' – Jean Starobinski.

EEN VREEMDE VOOR ONSZELF

Een scheef getekende kievit, een sierbordje waarop een Malteekse dienstbus, een houten beeldje van Don Quichote met een boek in handen,⁵ de beschilderde visserskop van aardewerk die bij mijn grootmoeder op de keukenschoorsteenmantel stond, een getekende Friese boerenkop met Maori-tatoeages, twee winterfoto's van een gezellig zomerhuisje uit de jaren twintig, een litho met een rode poon, een foto met daarop een laborante naast een reuzenspitskool, een fez in mijn maat, de ingekleurde tekening die Jean-Paul Franssens bij ons huwelijk schonk (met tekst: 'en begon hij haar hevig te slaan...'), het schilderij dat ik met Maarten Ploeg (overleden, doodzonde) ruilde tegen al de boeken die ik schreef, een gedroogde schorpioen in een lijstje achter glas, een getekende herinnering aan de treinbotsing bij Hedel op 22 februari 1933, een eland uit de serie plastic beestjes die Omo vroeger in zijn waspoeder stopte, de soeplepel die ik uit Zweeds jeneverbeshout sneed, de zwart-witaquarel van Siert Dallinga waarop je mij ziet (spierwit, rillend, tot het kruis in de branding bij Callantsoog), Franciscus van Assisi op een minuscuul wandtegeltje in gesprek met een hond, de verlaten Lourdesgrot (rotswand behangen met afgelegde krukken en korsetten), lavasteen van IJsland...

Er wordt me gezegd dat ik meer over mezelf moet nadenken. Ik vind me alleen niet zo eenvoudig te volgen, daar moet ik⁶ een hoop voor overwinnen. Er is iemand die mij niet bij me binnen wil laten. Ik word aan mijn haren teruggetrokken als ik in mijn richting wil bewegen, ik krijg er een zwaar hoofd in, het hart wil niet, in mijn hersengebied trekt onmiddellijk de nevel op als ik mezelf wil bekijken.

'En toch moet je met jezelf aan de gang. Je drijfveren, wie je bent. Je moet ook met je ouders gaan praten, daar heb je een heel vreemde verhouding⁷ mee, vind ik.' Aldus mijn vrouw. Ik doe vaak wat ze zegt, en dat bevalt me goed.

Vandaag de hele dag in mijn kamer gezeten. Gewerkt aan een lijst van alles wat hier aan de muur hangt. Mijn verzameling. Ik heb het idee dat al die schilderijtjes, litho's, lino's, foto's en gravures en wat er allemaal prijkt op schoorsteenmantel en vensterbank aan beeldjes, bordjes, potjes en doosjes, met inbegrip van een onbekende vrouw met twee tandartsbruggen op een foto, op een of andere manier een beeld vormen van wie ik ben.

Omwegen. Want benader ik mezelf rechtstreeks, dan krijg ik last van angst als Caesar bij onweer en Erasmus bij het zien van een vis. Ik ga rillen als Schopenhauer, word bang als Poe, Musset, Schumann of Chopin in het donker, radeloos als Maupassant bij deuren die open staan, krijg evenwichtsstoornissen als Diogenes in de ton, laat me gelijk Dostojevski op de vloer vallen, ga schudden met de beentjes (schuim op de mond niet vergeten!) en met de ogen draaien. Ik krijg neurovegetatieve klachten als Mahler, scrotumeczeem als Marat,⁸ ga net als Mark Twain veertig sigaren per dag roken, gek in de spiegel kijken als Franz Xaver

⁵. 'Ik weet wie ik ben, antwoordde Don Quichote.' – Cervantes.

⁶. 'Ik ben er vast van overtuigd dat het enige tegengif, dat de lezer de eeuwige Ik's van de schrijver kan doen vergeten, een volmaakte oprechtheid is.' – Stendhal.

⁷. 'Life's nonsense pierces us with strange relation.' – Wallace Stevens.

⁸. 'Wat zal ik u over mij vertellen? Ik heb... Ik weet niet wat ik heb. De potassiumbromide heeft me gekalmeerd en een eczeem bezorgd, in het midden van mijn voorkant. Er zijn abnormale dingen gaande in mijn individu.' – Flaubert.

Messerschmidt, word blind als de oude Montesquieu⁹ en astmatisch als de oude Multatuli... Ik voel me kortom een neuroot als de apostel Paulus.¹⁰

Als ik recht op mezelf afa, val ik stil. Ik denk aan de zeventiende-eeuwse theoloog/medicus/dichter Caspar van Baerle, die zichzelf in een waterput tot zwijgen bracht. Net als Cervantes' exemplarische 'Kandidaat van glas' meende hij dat hij van glas was en was doodsbenauwd te zullen breken. Ik heb tenminste die breekangst niet. Botten in orde, spieren oké, ik kan tegen een stootje. Maar door glas kun je wel heen kijken en daar ben ik soms heel bang voor, op een waanachtige manier.

Hoe red ik me hieruit in dit boek? Misschien zo. Als een schrijver aan glaswaan kan lijden, waarom dan een lezer niet? Laten we dus stellen dat iedereen die dit boek leest, er nooit zeker van is dat hij werkelijk door mij heen kijkt. Het kan dat hij slechts in de waan verkeert een man van glas voor zich te hebben.

Ik was bezig een lijst te maken van wat aan de muur van mijn werkkamer hangt,¹¹ toen mijn vrouw binnenkwam en een stuk op tafel legde dat ze uit *M-magazine* van *NRC/Handelsblad* had gescheurd. Een interview met de Amerikaanse psycholoog Tim Wilson. Waarom moest ik dat lezen?

'Hij zegt dat Freud gelijk heeft met zijn theorie dat we door ons onbewuste worden geleid. Dat de mensen niet weten waarom ze iets doen. Dat we vreemden zijn voor onszelf.'

'Maar dat laatste beweer ik al jaren!' riep ik verbaasd.

'Je beweert ook al jaren dat je Freuds theorieën niks vindt...'

Zo zitten er altijd meer kanten aan de zaak. Mijn vrouw en ik kunnen daar goed over praten.

Ik liet nu de inventaris van mijn kamerwanden even voor wat hij was en las het Wilson-interview. De kop was veelbelovend: 'We weten niet waarom we iets doen.'

Gek dat ik het niet eerder had gelezen. Ik had *M-magazine* toch helemaal doorgebladerd. Over die kop heen Tineken? Dat komt straks wel gedacht en naar de keuken gelopen voor een boterham? Zou kunnen, ik weet het niet meer. Mijn geheugen is slecht, maar dat kan van de drank komen. Het heeft echter, zo bleek uit het stuk, helemaal geen zin na te denken waarom ik het niet eerder las.

'Mensen verzinnen vaak mogelijke redenen voor hun eigen gedrag omdat ze de echte oorzaak niet kennen, niet kunnen kennen,' zegt Wilson. Met Freud bleek hij intussen gelukkig niet veel te hebben: 'Als Freud niet had bestaan, dan waren we misschien eerder geweest waar we nu zijn.'

Wilson begrijpt best dat Freuds geschriften aantrekkelijk zijn. Veel mooie verhalen, een echte schrijver. Maar hij vindt dat de Weense zielkundige de onbewuste mens veel te doelgericht voorstelt, als gevoed door basale driften. Onderlijf zeg maar. Zo doelgericht is dat onbewuste helemaal niet, zegt Wilson. Zelfonderzoek – al dan niet met hulp van een psychiater – heeft dan ook geen enkele zin. Dat wekt alleen maar verwarring. Erger nog: 'Door diep over zichzelf na te denken kennen de mensen zichzelf tijdelijk minder goed. Als je direct na het analyseren van je gevoel een beslissing neemt, kan dat dus schadelijke gevolgen hebben.'

⁹. 'Goeie hemel! riep ik mijzelf toe. Moeten we eeuwig blind zijn voor onze eigen waanzin?' – Montesquieu.

¹⁰. Al die pathologische verschijnselen bij beroemde mannen vond ik in Wilhelm Lange-Eichbaums onvolprezen opsomboek *Genie, Irrsinn und Ruhm* (1927).

¹¹. 'Waar kom ik vandaan?/ Waarom sta ik hier?/ Wat zie ik?/ Waar ben ik?/ Ik probeer op mijn vingers/ alle voorwerpen te tellen. (Telt op zijn vingers)./ Krukje tafeltje vaatje/ emmer koekoek haardje/ bezem koffer jakje/ voetbal smidse kakkerlakje/ deur op de haak/ bezem aan staak/ vier kwastjes aan een japon/ acht punaises aan 't plafond.' – Daniil Charms.

Dit vond ik een leuke paradox. Door diep over zichzelf na te denken kent de mens zich tijdelijk minder goed. Dat moest ik mijn vrouw vertellen. Waar was ze nou? Ik hoorde haar beneden in de keuken scharrelen.

‘Ik gá voor de introspectie,’ riep ik haar toe vanaf de overloop. ‘Je hebt helemaal gelijk!’

‘Heb je ’t óók eindelijk door? Leer je jezelf eindelijk eens wat beter kennen!’

Had ze dat Wilsonstuk nou gelezen of niet? Soms weet ik niet of ze iets serieus bedoelt of dat ze een grapje maakt. Ik ging weer achter mijn bureau zitten.

... een weckfles met een eenzaam sparretje van plastic en een heel sterke geur van het bos, een scheef zeilscheepje in een kastje van glas, een zwart stenen ei op een voetje, twee opgeprikte dagpauwogen, een ijsvogeltje op een tak (van de beroemde negentiende-eeuwse lithograaf Keulemans), een antiek flesje waterstofperoxidepulver van drogisterij Dufay naast een flesje zonder etiket, daarin aan de kleur te zien zinkpoeder, een tinnen doosje uit de familie van mijn Zweedse vriend Sten-Olof Nilsson, een stuk spoorrail (10 cm.), de schets van Jan Veth voor zijn portret van Allard Pierson (met sigaar aan het bureau), een prent van de hengelvis, een schilderijtje waarop een bakje van boerenbontaardewerk...

Wat zou dit alles zeggen over mij? Zelf kan ik dit volgens Tim Wilson slecht beoordelen, terwijl anderen mij heel helder in het snotje kunnen hebben. Ik neem me meteen voor alle verzamelingen die ik ooit had te reconstrueren, om ze voor te leggen aan de lezer. Kan die mij vertellen wie ik ben.

Een anekdote van Wilson bleef me door het hoofd spoken. Onderzoek bleek te hebben uitgewezen dat in Jacksonville (Florida, USA) anderhalf keer zoveel Jacks wonen als elders in de Verenigde Staten.¹² Al die extra Jacks bleken naar Jacksonville te zijn verhuisd toen ze al eenmaal Jack heetten. Vreemd. Ik ben niet in Atteville in Frankrijk gaan wonen. Zou het een typisch Amerikaans eigenaardigheidje zijn, of doen Nederlanders het ook? Ik weet niet hoe ik dat zou kunnen controleren, thuis, achter mijn bureau. Hoe vind je alle Pieters in Pieterburen in een telefoonboek dat op achternamen alfabetiseert, hoe de Jannen in Sint Jansklooster of de Odilia's in Sint Odiliënberg opgespoord? Ik ken toevallig twee vrouwen uit Sint Odiliënberg: Connie (Palmen, maar die verhuisde juist naar Amsterdam) en een Amsterdamse pedagoge die (mijn geheugen!) toch beslist geen Odilia heet. Dat lijstje loopt dus duidelijk dood.

Waar was ik?

... een boomtak in de vorm van een A gegroeid, een grote glazen stolp met niets eronder, de lege brillenkoker van mijn grootvader, twee op glas geschilderde, Duitse boerenhuizen, een kleurige verzameling vogeleieren op een Amerikaanse prent, een Tatarenkop van ijzer met in zijn mond een pijp waar een kaars in past, het deksel van een Robinson Crusoe-puzzel, een vetlederen medaille uit Vilnius, een wandbord met jagerstaferelen uit de bush (Australië), de kop van Multatuli, de doorsnee van een paard...

Ik heb wel eens vermoed dat ik zulke opsommingen, die lijstjes, zo graag maak om mezelf maar te vermijden. Misschien. Ik ga dus een heel boek lang eens diep over mezelf nadenken.

¹². Ik typte mijn voornaam in op Google Earth. Misschien was er een plek waar ik naartoe moest verhuizen. Ik vond mensen die ook Atte heetten. Veel Finnen, een paar Denen. Er was iemand die Atte Roskam heette, een automotieve ondernemer uit Heino. Dat moet familie zijn. Wij stammen af van de Roskammen uit Gaasterland. Maar daar ging het nu niet om. Een tweede Google Earth-poging bracht me in Atteville, een onaanzienlijk Frans gehucht tussen Amiens en Rouen. Dat lijkt er meer op.

Grondig mijn gevoel analyseren, mijn handelingen reconstrueren, de hele boel binnenstebuiten keren, om me eindelijk eens een tijdje minder goed te kennen.